

PRESENCIA

Núm. 1996. ■ Del 28 de maig al 3 de juny del 2010. ■ Any XLV. www.presencia.cat

La rebel·lió de la píndola

L'anticonceptiu oral que va alliberar la dona fa 50 anys

Muriel Casals. Ha substituït Jordi Porta al capdavant d'una de les entitats catalanes amb més socis, Òmnium Cultural.

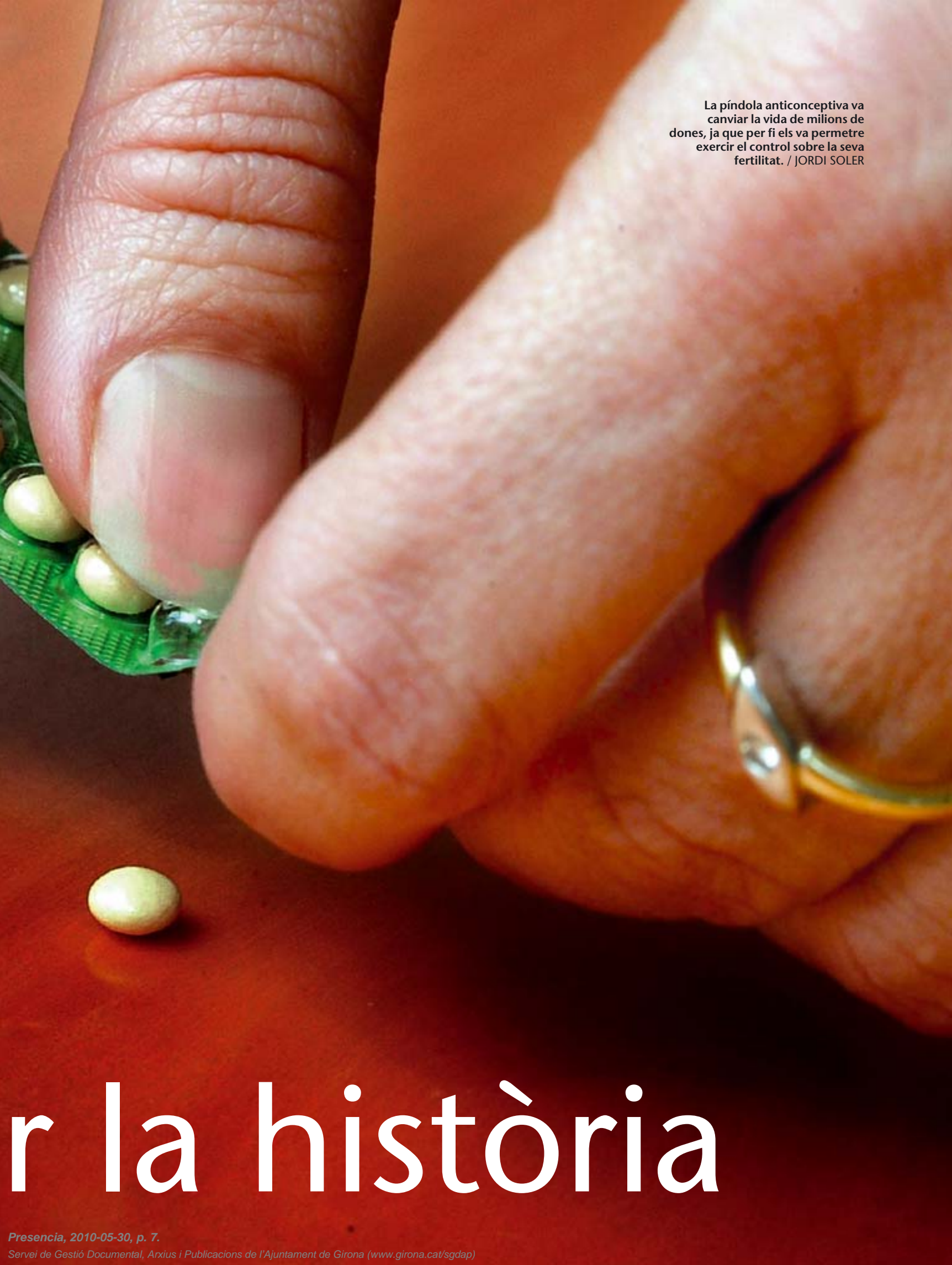
Masies. El món perdut de les masies, en un llibre que recupera un projecte iniciat fa 90 anys.

Marroc. L'Agència Catalana de Cooperació treballa a les zones més necessitades del país d'on provenen bona part dels immigrants.

L'agost de 1960 arribava a les farmàcies dels Estats Units la píndola que canviaria la vida de milions de dones. Aquest fàrmac anticonceptiu era el resultat del treball de diversos científics i de la tossuderia d'una dona, la infermera Margaret Sanger

La píndola que va canvia

La píndola anticonceptiva va
canviar la vida de milions de
dones, ja que per fi els va permetre
exercir el control sobre la seva
fertilitat. / JORDI SOLER

r la història

LLUÍS MARTÍNEZ

El 18 d'agost del 1960, aviat farà mig segle, va arribar a les farmàcies d'Illinois (Estats Units) un producte que canviaria radicalment la vida de milions de dones occidentals i l'organització social mateixa. Es tractava de l'Enovid de Searle, el nom comercial del primer anticonceptiu femení de consum oral.

La píndola contenia noretindrel, una hormona sintètica semblant a la progesterona, i permetria separar el sexe de la concepció. Més encara: oferia a les dones l'opció de controlar la seva sexualitat. Potser per això els defensors de la moral tradicional van sortir en tromba a condemnar-la.

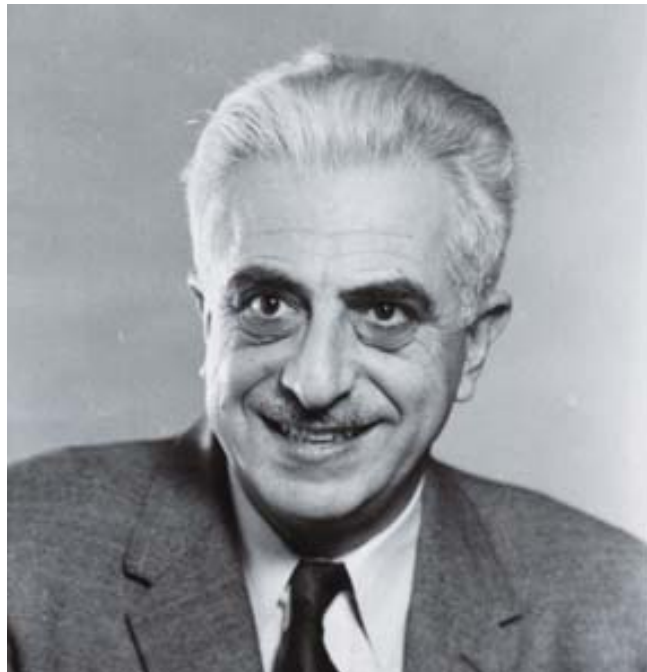
L'investigador que va posar a punt aquesta píndola va ser el biòleg Gregory Goodwin Pincus (1903-1967), però la història quedaria a mitges i seria inexacta si no es citessin alguns fets i noms. Per exemple, que a Europa ja es treballava en aquesta direcció des dels anys vint. O que un principi actiu molt similar al que va utilitzar Pincus ja havia estat sintetitzat uns anys abans a Mèxic. I, sobretot, que al darrere de la píndola nord-americana hi havia dues dones: Margaret Sanger (1879-1966) i Katherine Dexter McCormick (1876-1967).

La píndola anticonceptiva, un cop les dones en van poder disposar lliurement –el procés tampoc no va ser un camí de roses– es va convertir en un dels pocs productes amb una repercussió social directa. Moltes dones tenien a l'abast l'opció de planificar la seva fertilitat sense el concurs obligatori de l'home. És clar que alguns corrents feministes van criticar i critiquen el fet que el control químic de la fertilitat recaigui en les dones i que la píndola masculina encara no existeixi fora dels laboratoris.

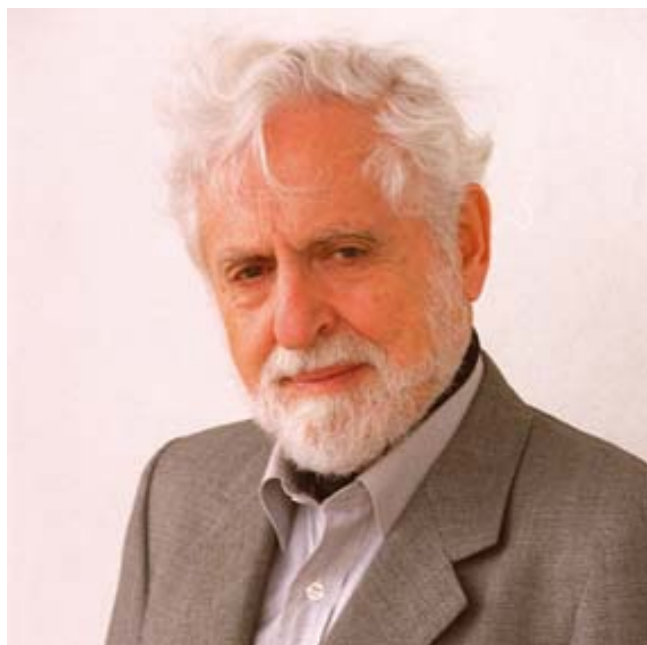
Durant segles, les relacions se-

MARIE STOPES (1880-1958). La primera anglesa doctora en paleobotànica va escriure el 1918 *L'amor en el matrimoni* i *La maternitat sàvia*, on feia recomanacions sobre mètodes anticonceptius.

GREGORY PINCUS (1903-1967). Biòleg i investigador nord-americà que es convertiria en el pare de la píndola anticonceptiva. Va iniciar els treballs a petició de la infermera Margaret Sanger.

CARL DJERASSI (1923). Un dels investigadors que van sintetitzar la clau de volta de la píndola: la noretindrona. Permetia l'administració oral sense que els sucus gàstrics la destruïssin./ JOSEP LOSADA

xuals occidentals giraven –encara ho fan– a l'entorn de l'home. Un simple fet en la història dels anticonceptius ho demostra. El primer preservatiu masculí es va inventar al segle XVI, mentre que el primer diafragma femení, obra de l'alemany Frederick Adolphe Wilde, data del 1838. La ciència, en mans dels homes, tenia poc interès a investigar el control de la fertilitat de la dona. La pressió eclesial tampoc no hi ajudava gaire. N'hi ha prou de recordar que les grans autoritats de l'església es va oposar a l'ús del cloroform al part invocant la maledicció contra Eva del Gènesi.

Horror a Nova York

Per entendre el naixement de l'Enovid cal remuntar-se almenys fins al 1912, quan la infermera Margaret Sanger treballava en una maternitat per a gent pobre i immigrant al Lower East Side de Nova York. Un dia qualsevol d'aquell any, Margaret es desesperava davant una escena massa habitual: en un llit agonitzava una dona jove, mare de tres fills, a causa d'un avortament maldestre. Però les freqüent morts de dones pobres no va ser l'única causa que Margaret prengués consciència que calia posar-hi remei. Ella mateixa ja era una feminista convençuda. Era filla d'un manobre d'idees radicals i de ben jove va donar mostres de tenir un caràcter inconformista i carismàtic. Gràcies a l'ajut de les seves germanes grans va poder estudiar infermeria. Es va casar amb l'arquitecte William Sanger, amb qui va freqüentar els ambients intel·lectuals de Greenwich Village. També va ingressar al Club Liberal i va donar suport a l'Escola Moderna del Centre Ferrer que s'havia obert a Nova York, on va portar els seus tres fills. També va militar al comitè de dones del Partit Socialista de Nova York i va participar en l'organització

de les vagues generals industrials del 1912 i 1913, on va aprendre tècniques de propaganda que més tard li serien molt útils.

La solució química

L'índex d'efectivitat dels productes anticonceptius que hi havia a l'abast en la primera part del segle XX era limitat. Ja feia molts anys que Margaret Sanger li donava voltes a la mateixa idea: perquè les dones controlessin la fertilitat també havien de controlar el cicle menstrual. Però com? En les últimes dècades s'havien fer importants descobriments en el territori de les hormones, i ja era ben conegut que una família d'aquestes substàncies jugaven un paper decisiu en l'úter femení. Però semblava que no hi havia cap investigador interessat a anar més enllà. No als Estats Units.

Després de la Segona Guerra Mundial, Margaret es va posar en contacte amb el biòleg Gregory Pincus. Li havien dit que era un investigador amb grans interessos que l'havien portat des de l'agricultura fins a l'estudi de la fertilitat dels mamífers. Va intuir que aquell era el seu home.

Pincus detestava les institucions i la burocràcia. No li agradava que ningú li digués el que havia de fer. El 1944 havia plegat de la universitat i havia creat la Fundació Worcester de Biologia Experimental, situada a Massachussets, per estudiar els trastorns de la fertilitat. La feina de convèncer Pincus no va ser fàcil, perquè no estava interessat en cap mètode anticonceptiu, sinó tot al contrari. Però Margaret se'n va sortir.

Encara calia un altre factor important perquè culminessin les investigacions que portarien cap a la píndola anticonceptiva: els diners. Margaret Sanger va acon-

Anunci de productes anticonceptius de principis del segle XX.

Un dels molts anticonceptius que es venen actualment.

L'interès del anarquistes

A principis del segle XX, els anarquistes catalans van ser els primers a interessar-se pels mètodes anticonceptius. La revista anarquista *Salud y Fuerza* publicava articles científics sobre la fisiologia reproductora i feia publicitat d'alguns mètodes anticonceptius del moment. Però, com als Estats Units, aquesta classe d'articles i anuncis estaven prohibits, de manera que la policia va segrestar la revista més d'un cop. La primera clínica que difonia mètodes anticonceptius a Barcelona va obrir el 1906 al número 92 del carrer Urgell, cantonada Diputació. La policia la va tancar ràpidament. Dos anys més tard va reobrir als números 27 i 29 del carrer Tapineria. El centre, com la revista, va patir una cadena de Clausures. La violenta usurpació de l'ordre legal de la República per un règim dictatorial que es proclamava nacionalcatòlic va suposar la prohibició total de qualsevol mètode de planificació familiar. La primera píndola que va arribar a Catalunya va ser la de Schering, al 1964, amb el nom d'Anovial 21. Oficialment es receptava com a fàrmac «per al repòs transitori de l'ovari». Els productes anticonceptius es van despenalitzar al nostre país al 1978.

seguir que Katherine Dexter McCormick, casada amb el fill d'un famós fabricant de salses, financés la investigació de Pincus amb 180.000 dòlars de l'època. La condició de McCormick, per cert la primera dona llicenciada en biologia als Estats Units, era que els resultats fossin ràpids. Cal remarcar el simple paper de mecenes de McCormick, perquè alguns articles la qualifiquen, exageradament, de ser una de les mares de la píndola.

El fruit del nyam

Perquè la història de l'anticonceptiu oral quedi completa també s'ha de parlar de Russell E. Marker (1902-1984), que a principis dels anys quaranta va

aconseguir progesterona pura –hormona sexual femenina– amb una síntesi parcial a partir de la diosgenina, una substància extreta del nyam silvestre (*Dioscorea spp*) d'Amèrica del Sud, un tubercle molt semblant al moniato.

Marker s'havia interessat pels vegetals després de saber que les dones mexicanes consumien des de feia dècades una infusió de nyam perquè, deien, tenia propietats anticonceptives. En només un any va aconseguir extreure tres quilos de progesterona –caríssima d'obtenir amb altres procediments– a partir del nyam. El 1944, amb els immigrants europeus Emeric Somlo i Frederic Lehmann, va fundar a Mèxic la companyia Syntex, però el 1945 es va barallar amb Somlo per raons financeres, ho va deixar córrer tot i va crear la seva pròpia empresa.

Somlo i Lehmann van contractar Carl Djerassi (1923) i George Rosenkratz (1916) perquè continuessin la feina. Al poc temps, també a partir del nyam, van aconseguir sintetitzar cortisona i testosterona. El 15 d'octu-

La tossuderia d'una dona rebel

Margaret Sanger va obrir el 1916 la primera clínica dels EUA per al control de natalitat i seria l'artífex de la píndola

bre del 1951, el jove investigador Luis Miramontes, sota la direcció de Djerassi, va sintetitzar la clau de volta de la píndola: la noretindrona, el gran avantatge de la qual és que es pot prendre oralment sense que els sucus gàstrics la destrueixin, com passa amb la progesterona. Val a dir que Syntex no treballava en les hormones sexuals per obtenir una píndola anticonceptiva, sinó que més aviat buscava un tractament dels desordres menstruals i, sobretot, un tractament del càncer cervical.

Syntex va enviar la noretindrona a la doctora Elva G. Shibley, investigadora d'Endocrine Laboratories, a Wisconsin, que va confirmar la seva idoneïtat com a producte regulador de la fertilitat. Així va quedar registrada el 22 de novembre del 1951.

Alguns mesos més tard, Syntex va enviar la seva hormona a cinc investigadors de la fertilitat entre els quals Pincus, que aviat van confirmar que aquella substància aturava l'ovulació a voluntat. Però com que Pincus treballava com a assessor per a Searle no va triar la noretindrona, sinó el noretinodrel, de fet un isòmer de la fórmula que havia sintetitzat la companyia nord-americana.

Si s'ha de parlar de prioritats en el descobriment, s'ha de tenir en compte que el principi actiu de Searle va quedar registrat el 31 d'agost del 1953 i que en contacte amb els sucus gàstrics pràcticament es convertia en la noretindrona de Syntex. Més encara: en els anticonceptius que sortirien al mercat dècades després, el principi actiu de Searle va ser abandonat en favor del de Syntex. Però tot això no canvia gens la història.

Diversos episodis que tenien més a veure amb el creuament d'interessos entre companyies farmacèutiques que no amb la ciència (entre els quals la possible venda de Syntex a Searle) ex-

Al 1912 Margaret Sanger, una de les dones que farien possible l'existència de la píndola i fundadora de la Lliga Americana per al Control de la Natalitat, va començar a escriure una columna d'educació sexual sota l'epígraf *El que cada dona hauria de saber* al *New York Call*. La columna va durar poc. Els censors la van suspendre sota el pretext que promovia les malalties venèries i l'obsenitat.

Va ser a la clínica per a gent pobra on treballava que Margaret Sanger va madurar dues idees: primera, que la dona seria una esclava mentre els embarrassos indesitjats fossin una amenaça; i segona, que el control de la fertilitat era massa important per deixar-lo en mans dels homes. Amb una maternitat planificada, va raonar la infermera, les dones podrien jugar un paper social molt més actiu.

Les seves idees van cristal·litzar el 1914 a la revista mensual *La Dona Rebel*, l'objectiu editorial de la qual era explícit: «Tornar a les dones la propietat de la seva vida i del seu cos.» Margaret pensava amb paràmetres internacionalistes. El seu missatge anava adreçat a les dones de totes les classes socials, no només a les pobres i les immigrants.

Va ser en aquesta revista on va aparèixer per primer cop el concepte del control de natalitat. Alhora, va escriure un pamflet de 16 pàgines en el qual recomanava l'ús de diafragmes i preservatius a les parelles obres i donava consells sobre diferents mètodes anticonceptius. La *Dona Rebel* va tenir molt

d'èxit i va començar a atreure l'atenció de força gent, inclosa la del senador Anthony Comstock, que s'havia atribuït la responsabilitat de perseguir la immoralitat.

Comstock havia aconseguit aprovar una llei que prohibia la difusió, a través del servei de correus, de la propaganda obscena, categoria dins de la qual incloïa els mètodes anticonceptius. I a les tres edicions de *La*

més tard va marxar cap al Regne Unit, on va viure refugiada 13 mesos. En aquest temps va fer amistat amb l'escriptor H.G. Wells (1866-1946) i el filòsof Bertrand Russell (1872-1970), que li van donar suport.

El gener del 1915, Margaret Sanger va tornar als Estats Units i va ser empresonada un mes per haver donat un exemplar de *Limitació Familiar* a un agent enviat per Comstock. El judici va ser fixat per al mes d'octubre. Durant la preparació de la cita amb el tribunal, Peggy, la filla de cinc anys de Margaret, va morir de pneumònia. Això va despertar un corrent de simpatia de l'opinió pública cap a la infermera i la seva causa. La fiscalia va retirar els càrrecs el 1916 de mala gana. No volia crear cap màrtir feminista.

El 16 d'octubre del mateix any, Margaret Sanger va obrir la primera clínica dels Estats Units dedicada explícitament al control de la natalitat. Estava situada al número 46 del carrer Amboy de Brownsville, a Brooklyn. En aquest establiment disposava de l'ajut de la seva germana Ethel, també infermera, i de Fania Mindell, feminista d'origen rus que li servia d'interpret. A la clínica, Margaret explicava a les parelles els mètodes anticonceptius del moment i les adreçava a farmàcies de confiança on sabien que els subministrarien dispositius que, legalment, exigien recepta mèdica.

La policia va tancar la clínica al cap de nou dies de funcionar acollint-se a la llei Comstock, però en aquell breu període Margaret havia atès 488 persones, demostració que hi havia

Defensava el dret de les dones a controlar la natalitat

Se la va acusar de vulnerar les lleis federals i va ser empresonada

El control de la fertilitat no es podia deixar en mans dels homes

Dona Rebel se'n parlava. En conseqüència, l'agost del 1914 Margaret Sanger va ser acusada de vulnerar les lleis federals. Com que s'exposava a ser condemnada a un màxim de 45 anys de presó va fugir al Canadà amb el nom de Bertha Watson i

Margaret Sanger va lluitar incansablement pel dret de les dones a decidir i va aconseguir el finançament per fer possible la píndola.

una gran demanda de planificació familiar. La infermera va anar un mes a la presó. Va ser la primera dona dels Estats Units condemnada a treballs forçats.

Després d'una nova batalla legal, Margaret Sanger va aconseguir

que la llei deixés de perseguir la difusió dels mètodes anticonceptius, sempre que hi hagués un metge i una recepta pel mig. I així, l'any 1923 va poder inaugurar un institut d'investigació de la natalitat

amb treballadors socials i metgesses.

Els primers temps van ser difícils. La policia hi apareixia de tant en tant i detenia els treballadors emparant-se en la llei contra l'obsenitat. A partir del

1942, la clínica es va constituir com a Federació de la Paternitat Planificada, una institució des d'on la qual Margaret es va dedicar a difondre la seva obra per tot el món fins gairebé el moment de la seva mort.

pliquen també per què el producte anticonceptiu de Miramontes no va arribar al mercat fins dos anys més tard que l'Enovid. El seu nom comercial era Norinyl.

També va influir la por d'alguns laboratoris –com Parke Davis, que tenia un pacte amb Syntex– a un possible boicot als seus productes si venien un anticonceptiu. Una por que no va aturar Searle, per cert. Amb el temps, Syntex va acabar en mans de la suïssa Roche el 1994. Però Roche va decidir segregar la línia d'anticoncepció i la va acabar venent a Searle. Tota una paradoxa.

L'Enovid funcionava amb els animals de laboratori. Però els investigadors saben que hi ha diferències fisiològiques entre els cobais i les persones. Abans de dispensar la píndola a les farmàcies calia assajar-la. A on? No als Estats Units, on hi havia restriccions molt dures contra els anticonceptius.

Prova a Puerto Rico

Així doncs, l'assaig clínic es va fer el 1956 entre 265 dones del barri pobre de Río Pedras, a San Juan de Puerto Rico. L'experiència va confirmar l'efectivitat del producte: només es van quedar embarassades les dones que, voluntàriament, van deixar de prendre

El 1960 l'«antibaby» arribava a les farmàcies americanes

La de Schering va ser la primera píndola venuda a Catalunya, el 1964

El fàrmac es venia sota l'excusa de la regulació hormonal

l'Enovid.

El 18 d'agost del 1960 l'Enovid arribava a les farmàcies. El producte disposava de l'autorització de la Food and Drug Administration nord-americana, però només per tractar –feta la llei, feta la trampa– els problemes ginecològics. La seva autèntica funció –el control de la natali-

tat– no es va admetre fins més tard, quan les estadístiques van revelar que els trastorns passatgers dels ovaris de les nord-americanes s'havien disparat a l'estratosfera.

Al 1965, quan ja el 25 per cent de les dones dels Estats Units prenién la píndola, el Tribunal Suprem va abolir la llei de Connecticut que prohibia l'ús d'anticonceptius a les paralles casades. Aquest dret es va estendre legalment a les paralles no casades el 1972.

La condemna del Vaticà

El Vaticà, després d'alguns mesos de silenci, va condemnar la píndola i va reblar la prohibició en l'encíclica *Humanae vitae* del 25 de juliol del 1968. John Rock, un dels investigadors que havien participat en la preparació de l'Enovid, catòlic fervent, va provar inútilment de convèncer les autoritats eclesiàstiques perquè no condemnessin la píndola anticonceptiva, ja que també ajudava a retornar la fertilitat a les dones amb cicles menstruals irregulars.

Un dispensador de píndoles antic i els fàrmacs que hi ha ara al mercat. / J. RAMOS

L'avantatge d'Europa

LLUÍS MARTÍNEZ

Europa va començar a investigar les hormones sexuals molt d'hora. Al 1924, els laboratoris alemanys Schering van començar a interessar-s'hi, tot i que els treballs més intensos es van iniciar al 1927. El gran problema en aquella època era que no hi havia procediments per sintetitzar les hormones i, per tant, les primeres matèries eren molt cares.

Per exemple, s'utilitzava l'orina de les comissaries de Berlín per reprocessar-la. El primer preparat hormonal va sortir al mercat al 1931 amb el nom de Progynon i estava pensat per tractar els trastorns climatèrics. Però un flascó de 10 píndoles costava 35 reichmarks.

La multiplicació de les fonts d'obtenció d'hormones –com ara l'orina de les eugues– i el per-

feccionament de la fórmula va permetre abaixar el preu a 5,35 reichmarks el flascó de 30 píndoles un parell d'anys més tard. Llavors el Progynon es va començar a utilitzar amb finalitats anticonceptives. Els primers avenços per abaratir clarament els preparats hormonals es van aconseguir al 1934, quan Adolf Butenandt (premi Nobel del 1939) va utilitzar com a primera matèria una

substància de la fava de soja. La Segona Guerra no va interrompre del tot les investigacions, però sí que les va alentir. Schering va tornar al mercat de les hormones al 1954, quan va treure el Testoviron Depot, la primera hormona sexual masculina d'acció prolongada.

Al 1958, Schering va reprendre amb el nom en clau SH 513 els estudis per elaborar el seu

propi anticonceptiu. Les proves, amb èxit, es van fer a Bèlgica, el Japó, el Regne Unit i Austràlia. El primer de gener del 1961, cinc mesos després que la píndola nord-americana arribés a les farmàcies, es va introduir l'Anovlar, aquest era el nom comercial de la píndola de Schering, a Austràlia. El primer de juny ja es venia a Alemanya. Com que el bon resultat de l'anticonceptiu oral de-

penia de la regularitat, l'envàs de l'Anovlar portava incorporat un calendari. Va ser el primer fàrmac que utilitzava aquest recurs, ràpidament copiat pels altres fabricants. A més, la dosi hormonal de l'Anovlar era molt més precisa i adequada a l'organisme femení que l'Enovid. La proporció d'èstrogen només equivalia a un terç del que contenia la píndola de Pincus.

Europa no s'emmirallava en els Estats Units en el territori de l'anticoncepció, sinó que seguia el seu propi camí. A Europa cal esmentar la britànica Marie Stopes (1880-1958), la primera anglesa doctora en paleobotànica. El 1918, després de comprovar la ignorància femenina en afers sexuals –la d'ella inclosa– va escriure *L'amor en el matrimoni*, llibre del qual se'n van vendre un

milió d'exemplars. Stopes també va escriure *La maternitat sàvia*, on feia recomanacions sobre mètodes anticonceptius. El 1921 va fundar la Societat per al Control de la Natalitat i el Progrés Racial. Ara bé, a diferència del que va passar als Estats Units, cap dona ni moviment feminista no va instar els investigadors europeus a treballar en el control químic de la fertilitat.